

Printre monumentele de mare valoare ale Serbiei medievale se remarcă în mod cu totul deosebit ctitoria cneazului Lazăr și cea a lui Ștefan Lazarevici, fiul său: Ravanica și respectiv Manasija, aflate în zona moravă, cunoscut centru al civilizației sîrbești din secolele XIV–XV. Cele două complexe arhitectonice fortificate, cu ziduri puternice și turnuri de apărare, în incinta cărora se află cîte o reședință cnezială și o biserică – care își păstrează originalitatea atît ca arhitectură cît și ca decorație pictată – se impun atît atenției specialiștilor cît și vizitatorilor obișnuiți.

Ravanica – ctitoria cneazului Lazăr – a fost fondată în cel de-al VIII-lea deceniu al secolului al XIV-lea. În legătură cu data edificării acestui monument există mai multe ipoteze. Astfel, actul fundării se află în două transcripții: una se găsește la Bologna și menționează anul 1376/1377, a doua la Vrdnik (regiunea Srem) dă ca an al fundării 1381. Coroborînd datele privitoare la viața sfîntului Romil (mort la Ravanica spre 1375), cu unele informații din onicile sîrbești și cu analiza tabloului votiv din biserică, în care cei doi fii ai cneazului Lazăr sînt înfățișați ca fiind deșul de mari, specialiștii sîrbi datează construcția ansamblului între 1375 și 1384 sau 1386/1387.

După unele opinii, fortăreața a fost construită probabil cu puțin timp înaintea bisericii. Pentru aceasta pledează și existența unui paraclis, situat într-unul din turnuri, existent în parte și astăzi, care mai păstrează fragmente din fresca originală din secolul al XIV-lea precum și o inscripție care menționează construirea acestei fortărețe în timpul cneazului Lazăr. Considerăm că cercetările arheologice necesitate de restaurarea fortăreței vor aduce lămuriri în plus în legătură cu relația dintre datarea acesteia și cea a bisericii.

Zidurile de incintă ale fortăreței sînt construite din piatră cioplită și piatră de riu, legate cu mortar.

În incinta acestui complex, în stînga intrării principale actuale, se află o serie de dependințe, construite de călugărul Ștefan Daskal la începutul secolului al XVIII-lea, ridicate probabil pe locul unor construcții mai vechi și conservate într-o stare bună pînă astăzi.

Alături de palatul cneazului Lazăr se află biserica mănăstirii Ravanica. Întrucît informațiile sînt controversate, nu ne vom opri asupra datei de construire a bisericii și a relației în timp dintre ea și restul ansamblului. Este cert însă că întreg ansamblul exista înainte de bătălia de la Kosovo (1389) – în timpul căreia a căzut cneazul Lazăr – de vreme ce ctitorul acestui ansamblu monumental a fost înhumat în biserica ridicată de el.

După cum reiese din cronică de la Sečenik, datînd din secolul al XVI-lea, ansamblul de la Ravanica a fost incendiat în 1398, iar în 1436, în timpul sultanului Murad, invazia turcească în Serbia a fost urmată de distrugerea a o serie de monumente, printre care și mănăstirea Ravanica. Cu toate acestea, mănăstirea și-a continuat existența pînă spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd în timpul războiului austro-turc a avut foarte mult de suferit, în special prin incendierile din 1687 și 1691. De la această ultimă dată și pînă după Pacea de la Passarovitz (1718), mănăstirea a fost abandonată. În 1719, călugărul Ștefan Daskal reușește să restaureze și să repună în funcție așezămîntul, înființînd aici și un seminar. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea mănăstirea va fi din nou abandonată, apoi în timpul luptei de eliberare a Serbiei (1804–1813), a fost restaurată sub îngrijirea directă a lui Karagheorghe, făcîndu-se eforturi considerabile pentru repunerea sa în valoare.

Biserica mănăstirii Ravanica, produs al școlii arhitectonice morave, este ridicată pe un plan triconc și încoronată de cinci cupole, una centrală, mai mare, sprijinită pe patru stîlpi ai naosului, și patru cupole mici, două spre vestul și

două spre estul naosului. Zidurile sînt realizate din piatră cioplită alternînd cu șiruri de cărămidă aparentă, dispuse orizontal. Paramentul este despărțit de briuri în trei mari registre. În registrele doi și trei se găsesc ferestre, ale căror ancadrame de piatră păstrează o decorație sculptată în relief plat, formată din elemente vegetale și zoomorfe. Pe fațada de nord, în registrul median, ferestrele trifore au timpanele decorate cu cîte doi vulturi și doi grifoni, elemente decorative destul de rare în plastica medievală sîrbă. Plastica decorativă este completată de șiruri de ornamente din ceramică încastate în zid, avînd profil tubular, a căror extremitate vizibilă are forma de cruce; ele subliniază cadrul ferestrelor, arcadele paramentului și delimitează marea rozetă de pe fațada de vest, adevărată dantelă în piatră traforată. Este de remarcat, de asemenea, ornamentul în formă de șah, prezent în timpanul unora dintre marile arcade.

Pe verticală, zidurile sînt marcate de arcuri în plin cintru, sprijinite pe colonete în relief care traversează întreaga înălțime a acestora. În registrul superior al absidelor, atît arcul cît și fragmentul de colonetă sînt realizate din piatră sculptată; în celelalte două registre, colonetele prezintă alternanța piatră cioplită – cărămidă, comună întregului zid.

În interior biserica ni se înfățișează cu tradiționala împărțire: pronaos (cel actual, care l-a înlocuit pe cel distrus de turci, datează din vremea călugărului Ștefan) și naos cu altar.

Iconostasul bisericii datează din jurul anului 1830; el este opera pictorului Janja.

Fresca naosului, în parte distrusă, datează din secolul al XIV-lea. Axată pe liniile directe ale canonului bizantin, ea se impune prin cîteva elemente iconografice și stilistice care o individualizează. Numărul mare al sfinților militari, îmbrăcați în costume de epocă, atent redade, precum și prezența sfinților monahi sînt aluzii directe la cneazul Lazăr însuși, „cneazul cavaler” venit la tron cu sprijinul călugărilor, întemeietor al acestei mănăstiri. Atît iconografic cît și stilistic (tratarea melancolică a figurilor, un lirism accentuat, o anume tehnică de alăturare a umbrelor și luminilor, ritmul calm al compozițiilor, încercările de sugerare a adîncimii spațiului) pictura din naosul de la Ravanica stă la baza școlii morave de pictură.

Ultimele restaurări făcute la această mănăstire (ne referim în special la frescă) au mers pe ideea punerii în valoare a elementelor originale, renunțîndu-se la practica reconstituirii prin adăugiri.

*

* * *

Cel de-al doilea complex monumental, produs al aceleiași școli morave, care se înscrie printre ctitoriile remarcabile ale epocii, este mănăstirea Manasija sau Resava, cum mai este cunoscută. După un cronicar anonim ea a fost fondată de despotul Ștefan Lazarevici, fiul cneazului Lazăr, și a fost inaugurată în 1418.

În cel de-al treilea deceniu al secolului al XV-lea, Manasija a devenit centrul cultural al Serbiei, renumit prin activitatea literaților și miniaturistilor stabiliți aici.

Puțin timp de la construirea sa, mănăstirea a fost incendiată de turci. Mai tîrziu a fost ocupată de austrieci, care i-au transformat pronaosul în pulberărie (a și fost distrus datorită unei explozii). În special în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mănăstirea a suferit mai multe reparații, culminînd cu cea din 1844. Ultimele lucrări de restaurare au avut loc între 1959 și 1962, cînd s-a avut în vedere în mod deosebit conservarea frescei și consolidarea zidurilor de incintă și a turnurilor.

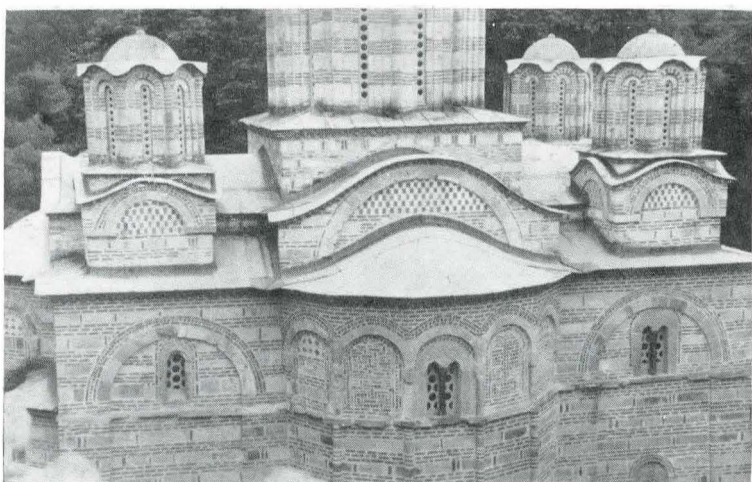

Fig. 1. Mănăstirea Ravanica, fațada de nord, vedere de ansamblu.

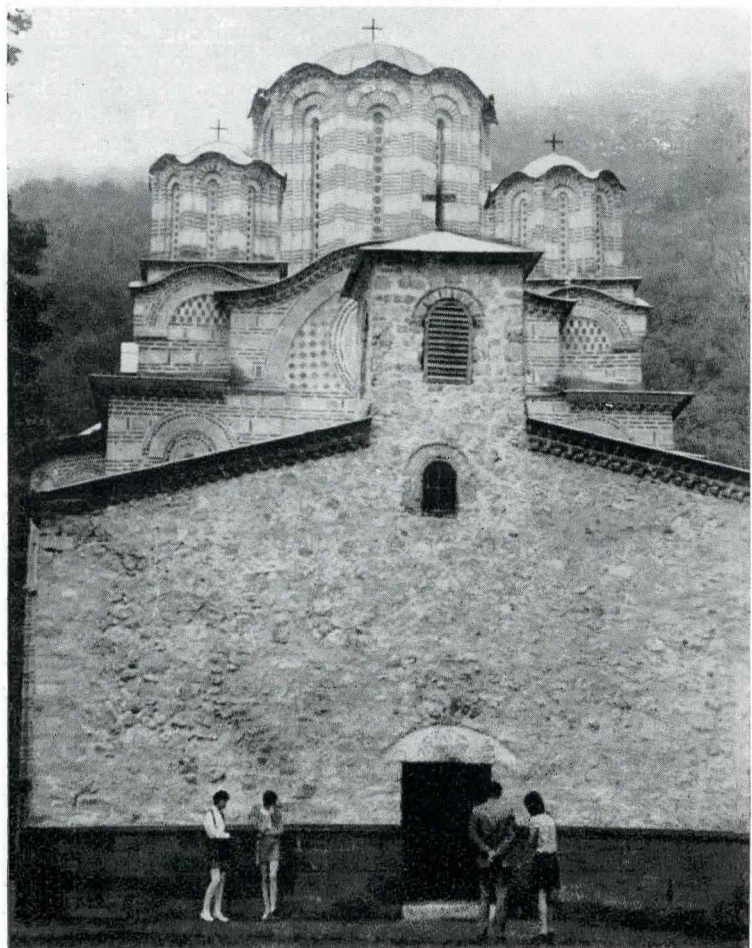
Complexul de la Manasija se află așezat pe cursul riului Resava, în apropierea orașului Despotovac.

Biserica și ruinele palatului lui Ștefan Lazarevici se află într-o incintă poligonală, alcătuită din ziduri masive de piatră cioplită și de riu, păstrate astăzi pe o înălțime de peste 15 m, întărite de 11 turnuri: 8 rectangulare, 2 hexagonale și un donjon pătrat, cunoscut sub numele de „turnul despotului”. Poarta principală de acces se află pe latura de vest între două turnuri rectangulare. Zidurile erau prevăzute cu creneluri și cu un drum de strajă pe toată lungimea lor. Incinta își păstrează și astăzi întreaga sa originalitate. În interior se află „trapeza”, acum în ruină, construcție de plan bazilical, compusă dintr-un parter și un etaj cu verande.

La nord de acest edificiu se ridică biserica de plan triconc, construcție caracteristică pentru școala moravă.

Având șase cupole (în naos – cea a Pantocratorului, sprijinită pe patru stilpi centrali, și patru mici, și una deasupra pronaosului refăcut în secolul al XVIII-lea), biserica este construită din piatră de talie fin cioplită. Absidele sînt subliniate pe toată înălțimea lor de colonete subțiri. Sub cornișa proeminentă, care înconjoară partea origi-

Fig. 2. Mănăstirea Ravanica, fațada de vest.

nară a bisericii, se află o friză de arcaturi, a cărei prezență aici este de pus pe seama influenței litoralului adriatic. Remarcabile sînt ferestrele bifore plasate pe două nivele la naos și altar.

În pronaos se află mormîntul despotului Ștefan. Tot aici s-a păstrat și un fragment din presupusul paviment original al bisericii, alcătuit din plăci de marmură policromă.

Iconostasul aparține celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, epoca romantismului în arta sîrbă; el este opera cunoscutului pictor Nikola Markovič.

Prin realizarea ansamblului pictural, Manasija se înscrie printre cele mai remarcabile exemplare ale școlii morave. Incadrîndu-se în stilul general al picturii bizantine paleologice din secolul al XV-lea, ansamblul pictural de aici este totodată o manifestare impresionantă a artei naționale sîrbești, care se impune prin concepția cromatică și figurală originală. Naosul păstrează fragmente de mare interes din fresca originală, printre care remarcăm portretele ctitorilor și – ca și la Ravanica – imaginile sfinților militari, tratați cu o deosebită eleganță. Din punct de vedere stilistic, este păstrată amprenta școlii morave, dar ceea ce merită evidențiat este faptul că pentru prima dată în vechea pictură sîrbească se realizează o armonie perfectă între cromatică și desen, care concurează la unitatea întregului ansamblu. Spre deosebire de Ravanica, unde se observă mina a doi meșteri, la Manasija se remarcă o unitate stilistică și de concepție, datorată activității unui singur pictor și a elevilor săi.

Deosebita valoare a picturii a determinat, proba pe restauratori să-i acorde o mai mare atenție decât ansamblului arhitectural însuși. Și aici, ca și la Ravanica, ultimele restaurări au mers pe linia fixării frescelor, curățirii lor și a dezvelirii unora acoperite cîndva cu var, fără a se recurge la completări sau reconstituiri, astfel încît la ambele monumente fresca originală se păstrează în toată splendoarea sa.

Cele două remarcabile complexe arhitectonice reprezintă monumente de o mare importanță nu numai pentru istoria arhitecturii și artei Serbiei, ci și pentru cele din zonele învecinate.

Fig. 4. Mănăstirea Manasija, turnul Despotului

Fig. 3. Mănăstirea Ravanica, fațada de sud (detaliu).

